

РИМСКИ НАЛАЗ ИЗ ВИШЊИЋЕВЕ УЛИЦЕ

Римски Сингидунум као материја за изучавање налази се у сталном сазревању условљеном новим налазима. Нови подаци међутим употпуњују углавном урбанистичко топографску слику града, док чисто историјске чињенице остају још увек магловите или обележене празнинама. То се односи на пример и на одређене временске термине у вези са добијањем градских права. Већ је скоро усвојена теорија да *terminus post quem* за додељивање статуса муниципиума Сингидунуму може бити само 169. година н. е. Проф. Н. Вулић учвршћује ову хипотезу на основу налаза дипломе војника VII Клаудијеве легије из Виминацијума регрутованих 169. године н. е., на којој се ни у једном примеру као завичајно место војника не наводи Сингидунум, који вероватно у то време још није уживао градска права.¹ И поред извесних недостатака (непотпуност текста), овај докуменат уколико се односи на наш проблем може се сматрати веродостојним. Можда неки епиграфски споменици који такође помињу Сингидунум као муниципиум омогућују и раније датовање добијања поменутог статуса. Међутим датирање споменика само на основу имена не даје никакве гаранције и у овом случају таква врста докумената не би се смела узети у обзир.²

Сингидунум са статусом колоније помиње се први пут на једном епиграфском споменику нађеном на Авали:

DEAE ORCIAE SACRUM
PRO SALVTE DD NN DIOCLETIANI
ET MAXIMIANI
AA VV GG
ORDO M S COL SING итд.

Овде имамо сигуран *terminus ante quem*

јер се споменик датује у 287. годину н. е.³

У оба случаја уочљив је недостатак материјала који би прецизније осветлио тако важно питање из историје једног од центара провинције Мезије. Интензивна изградња данашњег Београда која се изводи уствари на тлу некадашњег Сингидунума дала је већ извесне резултате (због специфичних услова рада понекад са недовољном документацијом), који ће можда будућим археолошким настојањима бити употпуњени. Један од најефектнијих објеката који су у последње време пронађени у Београду јесте римски налаз из Вишњићеве улице. Нажалост ни овога пута нисмо добили одговор на питања покренута у претходном излагању. Ови налази су само исечак прошлости Сингидунума а документују нам углавном само топографске облике града.

Приликом уобичајених земљаних радова за подизање нове зграде, на дубини од 5,40 м од површине испод моћног слоја шута, радници су наишли на једну гробницу конструисану од камених плоча разних димензија. Коначним откопавањем утврђено је да је у питању један оловни ковчег заштићен римским надгробним плочама које су ту у секундарној употреби. Од две уздужне плоче на једној се налази рељефна представа и натпис на латинском језику. Две плоче које су служиле као поклопац садржавале су пластичне представе и остатке натписа. На дну овако сачињене гробнице налазио се под од лепо углачаног кречног малтера са високим процентом туцане цигле. Оловни ковчег има облик квадера са следећим димензијама: дужина: 1,84 м; ширина: 0,43 м; и висина: 0,48 м. Приликом ко-

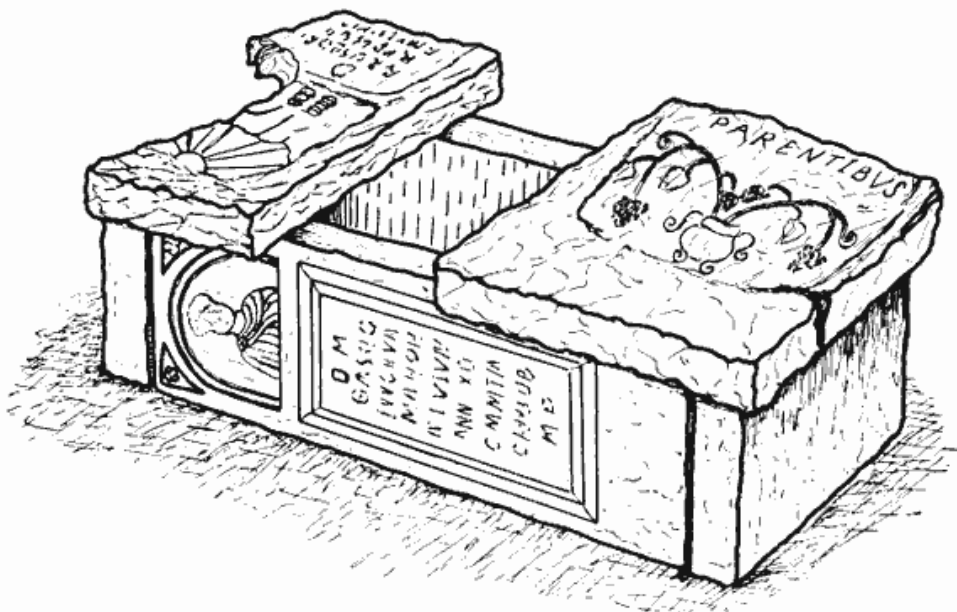
пања радници су га оштетили. Један сличан оловни ковчег (само нешто мањих димензија и без оплате од камених плоча), нађен је на другом делу некрополе у улици Мајке Јевросиме. У њему је била сахрањена једна жена. У гробу је нађен и веома леп накит од злата и слоноваче.⁴ Ковчег из Вишњићеве улице био је нажалост опљачкан много раније. Нађено је само неколико испремштаних костију. Вероватно је да је и он садржавао богат инвентар пошто су само имућни могли себи да дозволе луксуз сахрањивања у оловним ковчезима.

Уздужна плоча са представом и натписом сачувана је у целини. Састоји се из два дела, горњег који садржи представу у рељефу и доњег на коме се налази поље са натписом. Код горњег дела на квадратној основи изведен је лук, уствари полукруг са два жљеба. У угловима одвојеним луком налази се по једна розета. У овоме полукругу исклесано је попрсје покојника. Глава је јако оштећена. Ипак разазнаје се коса која је изведена у ситним коврџама. Детаљи лица се не распознају јасно. Донекле су уочљива удубљења на местима где су се налазиле очи и остаци носа. Лице је иначе издужено. На горњем делу тела распознаје се *sagum* закопчан на десном рамену. Начин одевања покојника, који је, како ће се

касније видети, војно лице, уобичајен је за наше области у римском периоду. Schobert истиче да се врло ретко срећу представе војника на надгробним стелама у оклопу. Најчешће се употребљава полуцивилна *tunica* или на десном рамену закопчани *sagum*.⁵ То је у овом случају *sagum gregale*, пошто је сахрањени обичан војник. На надгробним споменицима из Паноније, војничка професија умрлог представљена је оружјем у позадини нише у великом броју случајева. У нашем случају нема никаквих представа које би симболизовале професију сахрањеног. Сам портрет носи све уобичајене одлике провинцијског рада. Површно су дати детаљи, невешто представљена одећа и до крајности поједностављен манир уз недостатак маште и смисла за уметничко обликовање. Очит занатско-серијски производ.

Натписно поље издвојено је пластичним правоугаоним оквиром. Натпис у оригиналу гласи:

D M
CASSIO
INGENVO
MIL LEG III
FL XVI VIX
ANN XL
CASS ATTA
FRATRI B
M P

Гробница из Вишњићеве улице. Ситуација након ископавања.

Транскрибован натпис гласи: D(is) M(anibus) Cassio Ingenuo mil(iti) leg(ionis) III Fl(aviae) qui vix(it) ann(is) XL Cassia Atta fratri b(ene) m(erenti) p(osuit)

Као што се из натписа види, споменик је подигнут четрдесетогодишњем војнику четврте Флавијеве легије Касију Ингенуу а поставила га је Касија Ата, сестра сахрањеног. Сам натпис је једноставан и не ставља нас ни пред какве проблеме. Надгробни споменици легије IV Флавиа, налазе се врло често у Београду. Остаје само проблем датовања. Јасно је да споменик није могао бити постављен пре 91 године н. е., то јест године доласка поменуте легије у Сингидунум. По неким својим особинама споменик би се могао датовати вероватно у другу половину другог века.

Прва од двеју камених плоча које су служиле као поклопац тешко је оштећена. И она се састоји из два фрагментарно очувана дела. На горњем се налази представа а на доњим натписно поље.

Представа је оштећена до те мере да је врло тешко дати коначан суд о њеном садржају. Позадина је испуњена плитко назначеним тракама које потсећају на сунчеве зраке. На тој основи само се назиру два портрета, израђена у несразмери са површином позадине. Главна представа се налази испод ових портрета. Јасно се виде тордиране ноге. На левој страни налази се фигура окренута према централној представи са којом сигурно сачињава један сиже. Из целе ове слике могла би се извући претпоставка да је у питању сцена жртвовања. На то нас наводе аналогије из Сремске Митровице где је на једном надгробном споменику представљен сто за жртвовање и са стране донатори.⁶ Споменик се датује на почетак III века н. е. Код Schobeg-а налазимо још један примерак сличан нашем, само што се код овога са сваке стране налази још и по један Attis. Споменик се налази у Народном музеју у Будимпешти.⁷ Слична стела из Љубљане датује се у III век.⁸ Међутим најближа аналогија за наш примерак је стела нађена у Виминацијуму, подигнута Ц. Корнелију Руфусу декуриону муниципиума Виминацијум.⁹

Сл. 1 — Надгробни споменик — јужна страна гробнице. Лапидариум Музеја града Београда.

Испод самога натписа налази се представа у многоме слична нашој. Проф. Н. Вулић није дао ни тумачење нити датовање ове стеле.

Сл. 2 — Надгробни споменик — горња плоча плоча гробнице. Лапидариум Музеја града Београда.

Натписно поље на нашем примерку нема пластични оквир. Оно је једноставно удубљено и добро углачано. Натпис гласи:

D M
Q POS CORNVI
ET POS GALENI
Q POS FIILICI
STI CRESC

Овај натпис како се већ из текста види врло је оштећен. Недостаје крај текста а прилично је оштећена и лева и десна страна последњег реда.

Транскрибован натпис гласи:

D(is) M(anibus)
Q. Pos(tumio) Cornut[o?]
et Pos(tumiae) Caleni
Q. Pos(tumio) Fiilici (= Felici)
Me/sti: Cresc/ens/...

Поред предложеног разрешења скраћенице гентилног имена у 2—4 реду долазила би најпре у обзир гентилиција Possidius и Possenius.¹⁰

Може се претпоставити и непосредно номен гентиле Possius с обзиром на већ познато сродно Passius и дублете као Possenia према Passenus.¹¹ Допуна когномена у другом реду доста је вероватна јер су имена Cornutio и Cornutanulus, на која би се још једино могло мислити, врло ретка¹² и захтевају много простора. Когномен у трећем реду представља нешто ређи али ипак добро документовани дативски облик женског имена Cale.¹³ Први вокал код когномена у четвртном реду могао би бити е, писано као II, на начин који није усамљен на римским натписима.¹⁴ Међутим како на нашем натпису у осталим случајевима е има уобичајен облик (трећи и пети ред), вероватније је да се ради о вулгарно латинској језичкој појави замене е са i односно ii.¹⁵

Док у 2—4 реду видимо имена у дативу трију особа, вероватно два брата и сестре, којима је подигнут споменик, у 5 реду јавља се cognomen Cresc/en... коме претходе остаци једне речи највероватније његовог гентилиција. Ово гентилно име завршава се на i, тако да неће бити у питању ни номинатив ни датив сингулара већ номинатив плурала, то јест оно се односи на два или више cognomina која су му следила. То су била лица која су по свој прилици подигла споменик. Допуна у транскрипцији како гентилиција тако и когномена дата су само exempli gratia јер остаци слова не дозвољавају сигурну рестаурацију.

Датовање споменика може се дати само приближним временским терминима. Говорећи о споменицима из почетка II века, Schober каже да су стеле са столовима за жртвовање нарочито омиљене у времену које непосредно следи. Међутим постоје сигурно датовани споменици са оваквим сценама из III века н. е.^{15a}

Можда би за дескрипцију овога крћег натписа могло да се нађе и неко друго решење, али ово је, како нам се чини, најприхватљивије, премда врло

збуњује чињеница да између скраћеног номен гентиле и когномена нема уобичајеног размака.

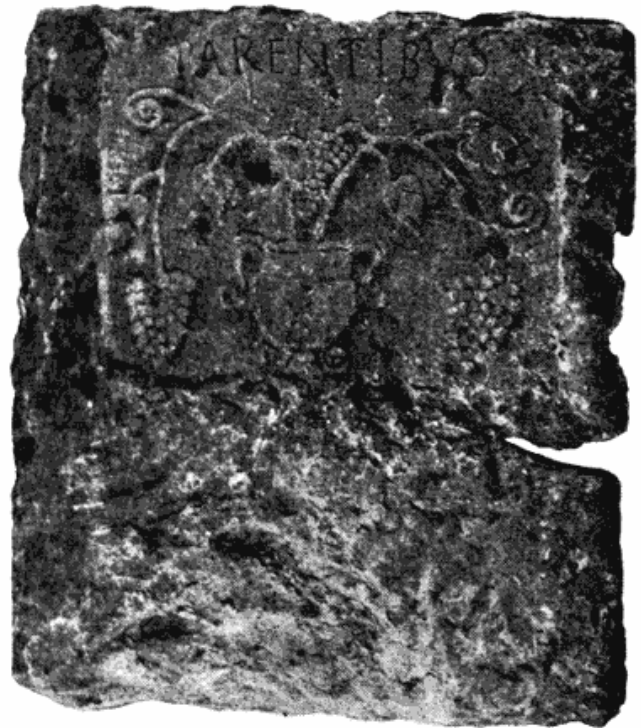
Друга плоча која је служила као један од поклопаца гробнице уствари је доњи део једне веће надгробне стеле. На њој је очувана задња реч натписа: PARENTIBVS и представа једног кантароса са виновом лозом и гроздовима. Овакав начин украшавања стела толико је чест и уобичајен да не представља ништа ново на нашим налазиштима. Даћемо само неколико аналогија: надгробна стела из Књажевца,¹⁶ из Косјерића,¹⁷ из Пећи¹⁸ из Сопота¹⁹ итд.

У вези са овим налазом могла би се још једном размотрити урбанистичко топографска проблематика овога дела Сингидунума. У непосредној близини ове гробнице било је још гробних налаза. Најзападнији је онај нађен у ул. Цара Уроша.²⁰ Идући према истоку долазимо до следећег гроба — једног каменог саркофага откривеног у Вишњићевој бр. 6 још 1910. године.²¹ Затим су у Јевремовој улици пронађене две зидане гробнице.²² Занимљиво је да је и овде као поклопац служила плоча са неког другог гроба. Натпис са ове стеле гласи:

D M
LARSINIA IN
GENVA VIXIT
ANIS XXXX P AEL
DIONYSIVS VE
LE III F EX SI CO
NIVGI BENE
MERENTI POS

Сахрањена има исто име као и војник о чијој смо стели већ говорили. М. Валтровић ову гробницу датује у II век, дакле приближно датовању стеле Касија Ингенуа.

На углу Господар Јованове и Капетан Мишине улице откривено је ове године 15 гробова рађених од опека. У Змај Јовиној улици, у њеном доњем делу, нађен је један дечији камени

Сл. 3 — Део надгробног споменика — горња плоча гробнице. Лапидаријум Музеја града Београда.

саркофаг. На овој истој линији у правцу истока, забележена су два налаза надгробних плоча у Добрачиној улици.²³ Ови налази дају већ извесну слику о распрострањању овога дела некрополе. Као што се из распореда до сада пронађених гробова на овој територији види, некропола је ишла доњим делом падине која почиње Васином улицом. Може се претпоставити да је задржала овај правац све до Добрачине улице и да ту бележи успон према Тргу Републике, где су нађени гробови у облику бунара — најстарији остаци некрополе Сингидунума.

На простору између улице Тадеуша Кошћушког и Француске улице, непосредно изнад обележеног правца који је заузимала некропола, налазио се део насеља посведоченог налазима грађевинских остатака. Насеље је почињало у доњем делу улице Тадеуша Кошћушког да би се затим пренело на сами врх падине. Налази из Симине улице и на простору данашњег хемијског института сведоче о знатном интензитету

грађења које свој врхунац достиже у III веку н. е. У вези с тим занимљиво је напоменути да римски Сингидунум у овом временском периоду доживљава изразит напредак који се највише огледа у темпу изградње. Богатство остатака материјалне културе, врло квалитетна импортована роба, знатно побољшан квалитет производње домаћих занатлија сведоче о снажном економском полету Сингидунума. Тај просперитет је уочљив и на гробним налазима сличним овима из Вишњићеве улице. Споменици ове врсте захтевали су наравно и веће материјалне жртве. Ова појава је занимљива и као противуречност општим приликама у империји. Наиме, период који Сингидунуму доноси просперитет за империју значи почетак оштре кризе. Почињу честе промене царева изазване

углавном померањима у војсци — основици њихове моћи. Долази и до економских издвајања провинција. Многе од њих су већ оспособљене да подмирују скоро све потребе својих становника. Међутим све ове недаће империје не рефлектују се на развој Сингидунума. Сличну ситуацију у Панонији уочио је П. Олива.²⁴ Он као разлог наводи то што је Панонија релативно са закашњењем ступила на пут свога развитка па зато криза није у њој достигла такве размере као у другим напреднијим провинцијама. Слични разлози могли би да се наведу и за Мезију. Међутим у случају ове провинције можда је значајнији фактор економског осамостаљивања или прецизније речено развијања властитих привредних потенцијала.

СКИЦА ЈЕДНОГ ДЕЛА РИМСКЕ НЕКРОПОЛЕ

НАПОМЕНЕ

- ¹ Споменик СКА 39, 1903. 53.
- ² М. Мирковић је на симпозијуму за римски лимес у своме реферату *Фрагменти из историје римског Сингидунума*, навела поменути споменик као једини путоказ за решење овога питања.
- ³ Драга Гарашанин, *Археолошка налазишта у Београду и околини, Годишњак Музеја града Београда I*, 1954. 91.
- ⁴ В. Кондић — Ј. Тодоровић, *Археолошка налазишта у Београду и околини, Годишњак музеја града Београда III*, 1956. 80, 81.
- ⁵ Arnold Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923. 175.
- ⁶ Исто, 78, CIL III 10225.
- ⁷ *Die römischen Grabsteine*, 118, 119 sl. 133.
- ⁸ Исто, 120 сл. 134.
- ⁹ Споменик Скал LXXI, 1931, 128.
- ¹⁰ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischen Eigennamen*, Berlin, 1904. 213.
- ¹¹ Исто.
- ¹² Thes. L. L. Onomasticon vol. II col. 650, 648.
- ¹³ Исто, col. 75.
- ¹⁴ R. Cagnat, *Cours d'Ephigraphie latine*, Paris, 1914, стр. 14.
- ¹⁵ П. Скок, *Појаве вулгарно-латинског језика на натписима римске провинције Далмације*, Загреб 1915, стр. 26 и д. стр. 12 и д.; исти, *Старинар III сер.*, I (1922), 124 и д.
- ¹⁶ *Die römischen Grabsteine*, 120, 78.
- ¹⁷ Споменик LXXI, 187.
- ¹⁸ Исто, 192.
- ¹⁹ Исто, 280.
- ²⁰ Исто, 585.
- ²¹ Драга Гарашанин, *Музеји II*, 151.
- ²² Милоје Васић, *Годишњак СКА XXIV*, 1910, 277.
- ²³ Михаило Валтровић, *Старинар VII*, 4, 1890, 114—116.
- ²⁴ В. Петковић, *Годишњак СКА XLIII*, 1934, 242—243.
- ²⁵ Pavel Oliva, *Pannonie a počatky krize rimskeho imperia*, Праха 1959, 287.

VESTIGES ROMAINS DANS LA RUE VISNJIĆEVA

V. KONDIĆ

A l'occasion des travaux de construction dans la rue Višnjićeva un tombeau romain a été découvert avec un cercueil de plomb entouré des plaques en pierre, dont certaines représentent en fait des stèles mortuaires utilisées ici pour la seconde fois.

Sur les stèles, complètement conservées, un relief peu saillant représentait le buste du mort. L'inscription sur la partie inférieure du monument contient

D M
CASSIO
INGENVO
MIL LEG III
FL QVI VIX
ANN XL
CASS ATTA
FRATRI B
M P

Description D(is) M (anibus) CASSIO INGENVO MIL(les) LEG(ionis) III FL(aviae) QUI VIX(it) ANN(it) XL CASS(ia) ATTA FRATRI B(ene) M(erenti) P(esuit);

Le monument est situé dans la deuxième moitié du second siècle. Une des stèles en pierre servant de couvercle représentait — mais en grande partie détruite — la scène du sacrifice sur la table de sacrifice. L'inscription, également endommagée, dit:

D M
Q POS CORNVI
ET POSCALENI
Q POS FIILICI
STI CRESC

POS serait l'abréviation d'un nom propre, étant donné le peu de volume des abréviations ceux qui viendraient en considération seraient POSSIDIUS ou POSSENIUS.

On pourrait supposer, sans documentation à l'appui pourtant, le nom de POS(sius) eu égard à des noms déjà connus et semblables POSSIUS, ou à des génitifs féminins tel que POSSENIA d'après PASSENUM. CORNUI est le datif du nom CORNUS (comparer les mêmes racines CORNIUS, CORNUINUS, CORNUIUS). CALENI est probablement le datif de la déclinaison semitrace avec terminaison vulgaire *i* au lieu de *e*, au lieu du régulier GALLIENAE, FIILIC il devrait y être probablement FILIO. Les caractéristiques linguistiques vulgaires de cette inscription la situent dans la seconde moitié du IIIe siècle.

Sur l'autre monument, qui a également servi de couvercle, seule la partie inférieure de l'inscription est conservée: PARENTIBUS et l'image d'une balance avec des grappes.

Cette découverte permet une reconstitution plus complète de l'aspect de cette partie de la nécropole du Singidunum romain.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Monument mortuaire — côté Sud du tombeau

Fig. 2 — Monument mortuaire — dalle supérieure du tombeau

Fig. 3 — Une partie du monument mortuaire dalle supérieure